

H. Heybətov. İbn Mənzurun Lisən əl-arab əsərində şahid beytlərin təqdimi: müəlliflik problemi // Əlyazmalar yanmur, 2019, № 2 (9), s. 78-85.

UOT: 82.0

Heybət Heybətov

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dos. avəzi

Bakı Dövlət Universiteti

Bakı ş, Zəhid Xəlilov küçəsi, 23.

e-mail: hheybatov@yahoo.com

İBN MƏNZURUN “LİSƏN ƏL-ARAB” ƏSƏRİNDƏ ŞAHİD BEYTLƏRİN TƏQDİMİ: MÜƏLLİFLİK PROBLEMI

Məqalədə İbn Mənzurun şahid beytləri təqdim etmə metodologiyası öyrənilir. İbn Mənzur bəzən bir şahid beytin iki müxtəlif şairə aid olduğunu yazır, bəzən isə bir sıra beytləri öz müəllifinə yox, səhvən başqa şəxslərə aid edir. Həmçinin qeyd etmək lazımdır ki, o, özünün “Lisən əl-arab” əsərində müəllifi məlum olmayan çoxsaylı şahidlərdən istifadə edir.

Açar sözlər: *İbn Mənzur, “Lisən əl-arab” şahid, divan, beyt, anonim, Kufə*

Giriş

Ulum əl-ədab – ədəbiyyat elmlərində, daha dəqiq desək, ərəb filologiyasına aid elmlərdə şahid-şəvəhid (şahid-şahidlər) dedikdə bu elmin müxtəlif sahələrində fikrin isbatı üçün ərəb kəlamından gətirilən sübutlar nəzərdə tutulur. Ərəb kəlamı ifadəsi həm nəsr, həm də nəzm anlayışını əhatə etdiyi üçün şahidlər öz növünə görə iki yerə ayrılır:

- 1. Nəsr şahidləri. Nəsr nümunələrindən ibarət sübutlara deyilir. Bura daxildir: a) Quran b) Hədislər c) Xütbələr d) Misallar e) Hikmətli sözlər*
- 2. Şeir şahidləri. Hər hansı bir qaydanın, sözüün, yaxud tərkibin işlənməsini əsaslandıran şeirlərdən – beytlərdən ibarət sübutlara (iqtibaslara) deyilir.*

Filologiya elmlərinin inkişafı mərhələsində ərəb şeirinin bu elmlərin bütün sahələri üçün mənbə rolunu oynadığını çox asanlıqla müşahidə etmək mümkündür. Hər bir elm sahəsinin nümayəndəsi ərəb şeirindən istifadə etməklə tədqiq etdiyi sahə ilə əlaqədar məsələlərdə bu və ya digər fikir və mülahizələri əsaslandırmağa çalışırdı. Başqa sözlə desək, ərəb şeiri elmi mühakimələrin sübutu üçün inkaredilməz fakt rolunu oynayır. Heç də təsadüfi deyil ki, ərəb şeiri Qurani-Kərimin ilkin təfsir qaynaqlarındandır.

“İbn Mənzurun *Lisən əl-arab* əsərində mövcud olan poeziya ümməni haqqında” adlı məqaləmizdə müəllifin şahid beytlərə münasibətindən, bu poeziya nümunələrinin təqdimatı zamanı sərgilədiyi metodologiyadan danışarkən qeyd etmişdik ki, onun “Lisən əl-arab” əsərindəki poeziya nümunələrinə–şahid beytlərə yanaşmasını aşağıdakı şəkildə qruplaşdırmaq olar:

- 1. İbn Mənzur bəzi şahidlər məşhur beytlərdən ibarət olduğu üçün onların müəllifini qeyd etməyi lazım bilməmişdir;*
- 2. Bir neçə yerdə təkrarlanan bəzi poetik nümunələr – şahid beytlər müəyyən məqamlarda öz müəllifinə istinadən təqdim olunsada, bəzən bu beytlər müəllifi göstərilmədən yazılmışdır;*
- 3. İbn Mənzur bəzən bir şahid beytin iki müxtəlif şairə aid olduğunu yazır;*

4. Müəllifi məlum olmayan çoxsaylı şahid beytlərdən istifadə edir;
5. İbn Mənzur bəzi beytləri öz müəllifinə yox, səhvən başqa şəxslərə aid edir.

İlk iki qrup haqqında yuxarıda adını çəkdiyimiz məqalədə danışdığımız üçün bu məqalədə son üç qrupa daxil olan şahid beytlərdən söhbət açılacaqdır.

A) İbn Mənzurun bir beyti iki müxtəlif şairə istinadən qeyd etməsi hallarına gəlincə isə vurğulamaq lazımdır ki, belə beytlərin ortaya çıxması İbn Mənzura qədər elm əhlinin həmin beytlərin müəllifi barəsindəki fikirlərində yaranmış ziddiyyətlə bağlıdır. Yəni bu və ya digər beyt hələ İbn Mənzurdan qabaq iki şəxsə aid edildiyi üçün İbn Mənzur da həmin beytin müəllifi kimi iki şəxsi göstərmək məcburiyyətində qalmışdır. Buna misal olaraq aşağıdakı beytləri göstərmək olar:

قَلَمَ أَرَمْتُهَا خُبَاسَةً وَاجِدُ وَنَهْنَهْتُ نَفْسِي بَعْدَمَا كِدْتُ أَفْعَلُهُ

Mənası: hər hansı bir şəxsin o (qız) kimi böyük bir qənimətə malik olduğunu görmədim. Ona sahib çıxmağıma az qalmış öz nəfsimi saxladım.

İbn Mənzur bu beyti həm Əmr İbn Cuveyn, həm də İmruu-l-Qeysə istinadən nəql edir [4, s.15]. Bu beyt Orta Əsr filoloqu Sibəveyhin (765-796) şahid beytlərindəndir və o, beytin Əmr İbn Cuveyn ət-Taiyə aid olduğunu yazır [33, s.306-307]. İmru-l-Qeysin divanında da bu beyt hər iki şəxsə aid edilir [28, s.472]. Bəzi mənbələrdə Hatəm ət-Tainin bu beyti İmru-l-qeysin bacısına həsr etdiyi də qeyd olunur. Burada şahid أَفْعَلُهُ feilinin nəzərdə tutulan məsdər “ən”i vasitəsilə təsirlik halda idarə olunması ilə bağlıdır [15, s.561].

أَخُوكَ الَّذِي إِنْ رَبَّتُهُ قَالَ إِنْمَا أَرَبْتُ وَإِنْ لَا يَنْتَهُ لَانَ جَانِبُهُ [4, s.385]

Mənası: şübhələndiyində şübhə doğuran mənəm deyib nəzakətli davrandığımda yumsalan sənin qardaşındır. (Şair burada dost-qardaşlardan şübhələnməməyi tövsiyə edir).

İbn Mənzur bu beyti həm cahiliyyə şairi əl-Mutələmmis¹, həm də Abbasilər dövrü şairi Bəşşar bin Burda (714-784) istinadən nəql edir. Bu onunla əlaqədardır ki, beytə həm əl-Mutələmmisin, həm də Bəşşarın divanında rast gəlmək olar. Əl-Mutələmmisin divanında beyt ona mənsub edilən şeirlər arasında sıralanır. Burada da şeirin həm də Bəşşara aid olduğu qeyd edilir [31, s.268]. Bəşşar isə öz divanında bu beytin ona məxsus olduğunu, bu beytlə İbn Hubeyrəni mədh etdiyini və onun da beytə görə Bəşşara qırx min verdiyini yazır [29, s.324-326]. İbn Mənzur da heç kimin haqqını tapdalamamaq məqsədilə beyti hər iki şəxsə istinadən qeyd etmək məcburiyyətində qalmışdır. İbn əl-Ənbari isə öz əsərində “ərəbəni” (şübhə doğurmaq, şübhələnmək) feilini izah edərkən hər hansı bir müəllif göstərmədən sadəcə “şair dedi” ifadəsini işlətməklə bu beyti qeyd edir [14, s.572].

Başqa bir beytə nəzər salaq:

إِنْ تَغْفِرُ اللَّهُمَّ تَغْفِيرُ جَمًّا وَ أَيْ عَبْدٍ لَكَ لَا أَلْمَا [2, s.365]

Mənası: Bağışlayırsansa, Allahım, böyük (günahları) bağışla. Hansı bəndən kiçik günaha batmamışdır?

Şərh: Allahım, Gəffar – günahları bağışlayan olduğun üçün, böyük günahları bağışlamaq sənə yaraşar [43]. Bəndələrin arasında kim kiçik günah sahibi deyil?. Burada şahid “la” inkar ədatının “ləm” mənasında işlənməsi ilə əlaqədardır.

İbn Mənzur yuxarıda göstərilən mənbədə bu beytin Əbu Xiraş əl-Huzəliyə² mənsub olduğunu qeyd edir. *Lisən əl-arab* əsərinin başqa bir cildində isə beyti ümumiyyətlə, müəllifə istinad etmədən “şair dedi” ifadəsi ilə [8, s.209], həmçinin əl-Əraf surəsinin 175-ci ayəsinin haqqında nazil edildiyi qeyd olunan cahiliyyə - muxadram şairi Üməyyə bin Əbi əs-Saltə [17, s.220] istinadən nəql edir [8, s.332-335].

Orta əsr mənbələri arasında bu beyti həm Əbu Xiraş əl-Huzəliyə [22, s.625], həm də Üməyyə bin Əbi əs-Saltə [18, s.347] mənsub edənlər var. Xəlil isə bu beyti müəllifinin adını

¹ Əsl adı Cərir bin Abd əl-Azy, yaxud Əbd əl-Məsihdir. Tarafa bin əl-Abdın dayısıdır. Bəhreynli cahiliyyə şairlərindəndir. İraq hökmdarını həcv etdiyi üçün Şama qaçmaq məcburiyyətində qalır. 580-cı ildə Suriyanın Huran bölgəsindəki Busra məntəqəsində vəfat etmişdir. Bax: [42].

² Muxadram şairlərindəndir. II xəlifə Ömər in dövründə ilan sancması nəticəsində vəfat etmişdir. Bax: [39]

çəkmədən qeyd edir [26, s.102]. Elə buna görə də İbn Mənzur beyti hər iki müəllifə istinadən təqdim edir.

B) İbn Mənzur da özündən əvvəlki qrammatik və leksikoqraflar kimi çoxsaylı anonim beytlərdən istifadə edir. Rast gəldiyimiz anonim qrammatik şahidlərin sayı yüz səksəndən artıqdır. Bu, qrammatik şahidlərin ümumi sayının təqribən iyirmi faizini təşkil edir. Anonim şahid beytlərin bir neçəsini nəzərdən keçirək:

[8, s.228] لَا يَحْمِلُ الْفَارِسَ إِلَّا الْمَلْبُونُ الْمَحْضُ مِنْ أَمَامِهِ وَمِنْ دُونِ

Mənası: (döyüşdə) qəhrəmanı yalnız südlə bəslənmiş, forma etibarilə (həm arxadan, həm də öndən) gözəl və xalis at (dövə) daşıya bilər.

İbn Mənzur bu beyti Sibəveyhinin (765-796) dilindən “dunə”nin zərf yox, (arxa mənasını ifadə edən) isim kimi işlənməsi və ön qoşma qəbul etməsi ilə əlaqədar şahid beyt – sübut kimi istifadə edir [3, s.450]. Ümumiyyətlə, bu beyt Sibəveyhinin Əl-Kitabında işlətdiyi şahid beytlərindəndir [34, s.290].

[9, s.76] يَحْدُو بِهَا كُلُّ قَتَى هَيَاتٍ وَ هُنَّ نَحْوُ النَّيْتِ عَامِدَاتٍ

Mənası: qışqıraraq səslənən hər bir gənc dövələrə hida – nəğmə söyləyir. Onlar (qadınlar) isə Kəbəyə doğru hərəkət edirlər.

İbn Mənzur müəllifi bilinməyən bu rəcəzi “heyətə” [10, s.173] və “vaḥd” [10, s.241] köklərində də qeyd edir. Burada şahid “nəhvə” sözünün zərf kimi işlənməsi ilə əlaqədardır. Əslində isə bu söz məsdərdir. Bu şahidə bir çox mənbələrdə rast gəlirik. Bu əsərlər arasında İbn Cinninin “əl-Xəsis” [11, s.34], Zəməxşərinin “Əsasul-bələğə” [20, s.384], həmçinin Bədrəddin əl-Eyninin “əl-Məqasid ən-nəhviyyə” [25, s.184] əsərlərini qeyd etmək lazımdır.

Aşağıdakı beytləri İbn Mənzur Kufə qrammatiki Fərraya (761-822) istinadən nəql etsə də, əslində beytin kimə aid olduğu məlum deyil. Çünki beyti şahid kimi qrammatik mühakimələrdə istifadə edən Fərra onun müəllifi deyil.

يَا لَيْتَنِي كُنْتُ صَبِيًّا مُرْضِعًا تَحْمِلُنِي الدَّفَاءَ حَوْلًا أَكْتَعَا

[8, s.27] إِذَا بَكَيْتُ قَبْلَنِي أَرْبَعًا فَلَا أَرَالُ الدَّهْرَ أَبْكِي أَجْمَعًا

Mənası: kaş ki, südəmər bir uşaq olaydım. Xırda burunlu o gözəl məni ancaq qoynunda gəzdirəydi. Ağlayanda isə o, məni dörd dəfə öpəydi. Belə olsaydı, mən bütün zamanəni yalnız ağlamaqla keçirərdim.

Burada şahid təkid mənasını ifadə edən “əktə‘d” və “əcmə‘d” sözlərinin özündən əvvəlki sözlərin mənasını bir qədər də gücləndirməsi ilə əlaqədardır.

[8, s.362] سَمَوْتَ وَلَمْ تَكُنْ أَهْلًا لِتَسْمُوْا وَلَكِنَّ الْمَضْبِعَ قَدْ يُصَابُ

Mənası: yüksəldin, ancaq sən buna layiq deyilsən (bu sənə haqqın deyil). Bu yerə layiq olan şəxs öz hüququndan geri çəkilməmişdir və nəticədə ona sən sahib çıxmısan. Sanki bir şeyi sahibi korladıqdan sonra atmış və ona başqa birisi sahib çıxmışdır [41].

Burada şahid beyt “key” mənasını ifadə edən ləmin (لَمْ كِي) ismi yiyəlik halda idarə edən “ləm” (لَمْ الْخَفْضِ) mənasında işlənməsi ilə əlaqədardır. “ləm təkun əhlən litəsmu” dedikdə “mə kunte əhlən lis-sumuvvi” (hər fən: ucalmağa layiq deyildin) nəzərdə tutulur.

C) İbn Mənzurun bəzi beytləri öz müəllifinə yox, səhvən başqa şəxslərə aid etməsinə gəlincə isə qeyd etmək lazımdır ki, müşahidələrimizə əsasən belə beytləri şərti olaraq iki yerə bölmək olar

- Bəzən öz müəllifinə, bəzi hallarda isə səhvən başqa şəxsə aid edilən beytlər;
- Təməmilə başqa müəllifə aid edilən beytlər.

Həm öz müəllifinə, həm də başqa şəxsə aid edilən beytlərə misal olaraq aşağıdakıları göstərmək olar:

وَلَقَدْ قَتَلْتُكُمْ ثَنَاءً وَمَوْحَدًا وَ تَرَكْتُ مَرَّةً مِثْلَ أَمْسِ الدَّائِرِ (المدبر)

Mənası: sizi iki-iki, bir-bir öldürdüm (burada sizdən çox insanı öldürdüm demək istəyir). Keçmiş dünən kimi Mürrəni (burada onun qardaşını öldürən Bəni Mürrə övladları nəzərdə tutulur) geridə buraxdım. Bənu Murranı məhv edib keçmişdə buraxdım

İbn Mənzur beyti “dəbərə” kökündə onun həqiqi sahibi olan Saxr bin Əmr əş-Şərid əs-Suləmiyə [3, s.281], “Əmsi” sözündə isə onun atası Əmr bin əş-Şəridə aid etmişdir [1, s.210].

Əsməinin verdiyi məlumata əsasən Saxr bin Əmr əş-Şərid əs-Suləmi əl-Xənsanın (575-645) qardaşdır və o, Bəni Səlim qəbiləsinin adlı-sanlı şəxslərindən olmuşdur [19, s.146]. İbn Mənzur beyti səhvən ata əş-Şəridə də aid etsə də digər mənbələrdəki məlumatlara əsasən beytin oğul əş-Şəridə, yəni Saxrə aid olduğu göstərilir [38, s.120].

Aşağıdakı beyti İbn Mənzur “kəvanə” [8, s.195] kökündə səhvən Abdət bin ət-Teyyibə, “kəşəha” [8, s.99] və “kənənə” [8, s.172] köklərində isə əsl sahibi Züheyri bin Əbi Sülmaya (ölüb 609) aid edir:

وكان طوى كتنحاً على مستكنة فلا هو أبداها و لم يتجمجم

Mənası: O, (Hüsayn bin Zəməm) kini qəlbində saxlayaraq, öz niyyətini (həyata keçirmək imkanı əldə etmədikcə) heç kəsə bildirmədi.

Beytin Züheyri divanında mövcud olması [21, s.79], həmçinin digər mənbələrdə ona aid edilməsi [44] “kəvanə” kökündə İbn Mənzurun yanlışlığa yol verdiyini iddia etmək üçün əsas yaradır. Burada şahid keçmiş zaman feili ilə işləyən “la”nın indiki-gələcək zamanla işlənmiş “ləm” inkar ədatı mənasında işlənməsi ilə əlaqədardır.

Təməmilə başqa müəllifə aid edilən beytlərə gəlincə isə qeyd etmək lazımdır ki, İbn Mənzur “asū” kökündə aşağıdakı beytin səhvən əməvi şairi Sumaə bin Əsvəl ən-Nə‘amiyə [36, s.357] aid olduğunu yazır.

عسى الله يُغني عن بلاد ابن قدير بمنهم جَوْنُ الرَّبَابِ سَكُوبِ [6, s.214]

Mənası: (şair burada Nəmir ibn Qadirin övladlarından birini həcv edir) qara buludun bəl yağışı vasitəsilə (qoy, yaxud) bəlkə Allah İbn Qadirin ölkəsindən (bizi, canımızı) qurtarsın.

Beyt əslində əməvi şairi Hudbə bin əl-Xəşrəmə aiddir. Bu faktı beytin həm şairin divanında mövcud olması [37, s.81], həm də digər mənbələr sübut edir [24, s.48]. Burada şahid “asū”nın xəbərinin məsdər “ən”i olmadan işlənməsi ilə əlaqədardır [40; 45]. Əksər mənbələrdə Sumaənin atasının adı Əsvəl yox, Əşvəl kimi qeyd olunur. Əbu Nəmir şairin əmisi oğlu olur. İbn Əqilin öz şərhində verdiyi məlumata əsasən onlar bir müddət həbsdə bir yerdə olur. Bütün Bəsrə qrammatiklərinin fikrincə “asū” yalnız şeirdə “ən” olmadan işlənə bilər. Qurani-Kərimdə də o, yalnız “ən”lə birlikdə işlənmişdir [35, s.327-328].

Aşağıdakı beyti İbn Mənzur səhvən əl-’Əşaya (570-625) aid edir:

لنا هَضْبَةٌ لا يَنْزِلُ الدُّلُّ وَسَطُهَا و يَأْوِي إِلَيْهَا الْمُسْتَجِيرُ فَيُعْصَبَا [3, s.391]

Mənası: biz elə bir izzət sahibiyik ki (elə bir qalaya bənzəyirik ki), zəlalət (itaətkarlıq) ona yol tapa bilməz. Yardım üçün ona sığınan şəxs toxunulmaz olur.

Lakin beytin “əl-Kitab” [34, s.40] və “ər-Raddu əl-n-nuhat” [13, s.145] kimi daha əvvəlki mötəbər orta əsr mənbələrində Tarafa bin əl-Abdə (543-569) aid olduğu göstərilir. Həmçinin beytin Tarafanın divanında mövcud olması beytin əl-’Əşaya aid olmamasını birmənalı şəkildə təsdiq edir [32, s.183]. Burada şahid beytin sonundakı feilin nəzərdə tutulan “ən” vasitəsilə təsirlik hala düşməsi ilə əlaqədardır.

Nəticə etibarilə qeyd etmək lazımdır ki, şahid beytlərin müəllifləri ilə əlaqədar yaranmış bu kimi hallar əsasən aşağıdakı səbəblərlə əlaqədardır:

1. Şahid beytlərin müəlliflərini göstərmək İbn Mənzurun əsas məqsədləri sırasına daxil deyildir. Elə buna görə də o, bu məsələyə lazımi diqqət ayırmamışdır. Çünki o, kitabın müqəddiməsində əsəri yazmaqda hansı məqsəd daşdığını izah edərkən qeyd edir ki, məqsədim Allah kitabının və peyğəmbər sünnəsinin hökmlərinin bağlı olduğu bu peyğəmbərə mənsub dilin köklərini, həmçinin onun fəzilətini qorumaqdan başqa bir şey deyil.

2. Ola bilər ki, bir sıra şahid beytlər həmin dövrün ədəbi məclislərində, həmçinin bu və ya digər şeir məclislərində dillər əzbərinə çevrildiyi üçün İbn Mənzur bu qəbildən olan beytlərin müəlliflərini qeyd etməyi lazım bilməmiş, bu məsələyə böyük əhəmiyyət verməmişdir.

3. “Lisən əl-arab” əsərini yazarkən İbn Mənzurun əsas prinsiplərindən biri də istifadə etdiyi mənbələrin materialını olduğu kimi nəql etmək olmuşdur. Müəllif əsərin müqəddimə-

sində qarşıya çıxan hər hansı bir çatışmamazlığa görə birinci müəllifin cavabdeh olduğunu göstərir (فعهدهته على المصنف الاول). Başqa sözlə desək, İbn Mənzur əsərdəki tənqid və təriflərə görə cavabdehliyin onun özünə yox, heç bir dəyişiklik etmədən məzmununu nəql etdiyi orijinal əsərin sahibinə aid olduğunu bildirir. O, bu fikrini “usul” adlandırdığı əsərlərin məzmununu nəql edərkən onu olduğu kimi yazmaqla əmanətə sahib çıxdığını dilə gətirərək (بل ادبت الامانة بالفص) gözəl bir təşbihlə əmanəti olduğu kimi sahibinə qaytarması – nəql etməsi ilə əlaqələndirir. İbn Mənzur “Lisən əl-arab”ın yazılmasında əsas götürdüyü beş mənbə ilə yanaşı, yəni əl-Əzhərinin Təhzib əl-luğa, İbn Siydənin əl-Muhkəm və əl-muhit əl-ə‘zəm, əl-Cauharinin Sihah, İbn Bərrinin Həvaşi ibn Bərrī ‘ala Sihah əl-Cauhari və İbn əl-Əsirin əl-Nihayət fi ğarib əl-hədis və əl-əsər kitablarından savayı Sibəveyhi, İbn Cinni, Xəlil və s. kimi çoxsaylı Orta Əsr müəlliflərinin əsərlərinə müraciət edərək müəyyən şahidləri həmin mənbələrdən əxz etmişdir. Bəzi məqamlarda bu mənbələrin özündə də şahid beytlərin kimə aid olduğu qeyd olunmamışdır.

Fikrimizi əsaslandırmaq üçün aşağıdakı bir neçə nümunəni nəzərdən keçirək:

وَبَلَدَةٍ لَيْسَ بِهَا أَنْيْسٌ إِلَّا التَّعَافِيرُ وَإِلَّا الْعَيْسُ [1, s.176]

Mənası: torpaq rəngli ceyranlardan, ağ rəngli dəvələrdən başqa heç kəsin olmadığı bir məkan (burada səhra nəzərdə tutulur)

İbn Mənzur bu beyti əl-Əzhərinin “Təhzibu-l-luğa” əsərinə istinadən, bu əsərdə olduğu kimi, müəllifinin adını çəkmədən qeyd edir. Çünki əl-Əzhəri bu beyti “illa” istisna ədatından sonra gələn ismin bəzən əlavə (bədəl) kimi işlənərək təsirlik halda yox, üzərinə əlavə olunduğu ismin halını qəbul edərək (adlıqda) işləmə bilməsi ilə əlaqədar şahid kimi misal çəkir və o, “كقوله şairin dediyi kimi” ifadəsini işlətdikdən sonra (müəllifin adını çəkmədən) beyti qeyd edir [18, s.424-426]. İbn Mənzur da “Təhzibu-l-luğa”-nin mətnini olduğu kimi təqdim edir. Əslində isə bu beyt Ciran əl-‘Audun məşhur beytindən iqtibaslardır [30, s.52]. Digər Orta Əsr mənbələrində də beyt Ciran əl-‘Auda aid edilir [23, s.256]. Əsl adı “əl-Mustaurid” olan Ciran əl-‘Audun 630-cu illərdə vəfat etdiyi güman olunur [46].

Aşağıdakı beyti İbn Mənzur “qatələ” [7, s.33] kökündə İbn Siydəyə istinadən onun “əl-Muhkəm və əl-muhit əl-ə‘zəm” əsərində olduğu kimi [16, s.332], yəni müəllifin adını göstərmədən (beytin əczini – yalnız ikinci misranı) qeyd edir:

هِنَّ الْحَرَائِرُ لَا رَبَّاتٌ أَحْمَرَةَ سُودُ الْمَحَاجِرِ لَا يَقْرَأْنَ بِالسُّورِ

Mənası: onlar uzun qulaq saxlayan yox, azad qadınlardır, həmçinin onlar Quran oxumayan qullar – cahillərdir.

Beyt əməvi şairlərindən olan Ubeyd bin Huşayn ər-Ra‘i ən-Numeyriyə aiddir [27, s.134]. Əxtəlin həmmüasiri olan Ubeyd bin Husayn dəvəyə çox şeir həsr etdiyi üçün “Ra‘iyu-l-ibil” dəvə otaran – çoban adlandırılmışdır. Burada şahid beytin sonundakı “surələr” sözündə “bə” hərfinin “zaid”, yəni artıq olması ilə əlaqədardır. İbn Mənzur “səvara” kökündə isə beytin müəllifinin adını çəkir [5, s.427].

Aşağıdakı beyti İbn Mənzur İbn Cinniyə istinadən – müəllifi göstərilmədən mötərizə cümləyə şahid olaraq nəql edir:

وَقَدْ أَدْرَكْتَنِي وَالْحَوَادِثُ جَمَّةٌ أَسْبَنَةُ قَوْمٍ لَا ضِعَافَ وَلَا عَزْلَ [10, s.183]

Mənası: qəbilənin zəif və silahsız nümayəndələri tərəfindən deyil, iti uclu nizə sahibləri – (çox güman ki, güclü və şücaətliləri) tərəfindən əsir alındım. (başıma gələn) hadisələr çoxdur.

Burada “hadisələr çoxdur” ismi cümləsi mötərizə cümlədir və feillə onun subyekti olan “əsinnətu qaumin” sözünü bir-birindən ayırır. İbn Cinni (934-1002) bu beyti həm özünün “əl-Xəsais” [11, s.331], həm də “Sirru sinaəti-l-irab” əsərində qeyd edir [12, s.140]. Süyitinin (1445-1505) verdiyi məlumata əsasən, beyt cahiliyyə şairi olan Cuveyriyə bin Zeydə mənsubdur [22, s.807].

Nəticə

Şahid beytlərin müəlliflərini göstərmək İbn Mənzurun əsas məqsədləri sırasına daxil deyildir. Elə buna görə də o, bu məsələyə lazımı diqqət ayırmamışdır. Ola bilər ki, bir sıra şahid beytlər həmin dövrün ədəbi məclislərində, həmçinin bu və ya digər şeir məclislərində dil-lər əzbərinə çevrildiyi üçün İbn Mənzur bu qəbildən olan beytlərin müəlliflərini qeyd etməyi lazım bilməmiş, bu məsələyə böyük əhəmiyyət verməmişdir. "Lisən əl-arab" əsərini yazarkən İbn Mənzurun əsas prinsiplərindən biri də istifadə etdiyi mənbələrin materialını olduğu kimi nəql etmək olmuşdur.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. ابن منظور، لسان العرب، نسقه وعلق عليه و وضع فهرسه علي سيرري، دار إحياء التراث العربي، الطبعة الاولى، بيروت – 1988، المجلد الاول 566 ص
2. ابن منظور، لسان العرب، نسقه وعلق عليه و وضع فهرسه علي سيرري، دار إحياء التراث العربي، الطبعة الاولى، بيروت – 1988، المجلد الثاني 437 ص
3. ابن منظور، لسان العرب، نسقه وعلق عليه و وضع فهرسه علي سيرري، دار إحياء التراث العربي، الطبعة الاولى، بيروت – 1988، المجلد الرابع، 462 ص
4. ابن منظور، لسان العرب، نسقه وعلق عليه و وضع فهرسه علي سيرري، دار إحياء التراث العربي، الطبعة الاولى، بيروت – 1988، المجلد الخامس 397 ص
5. ابن منظور، لسان العرب، نسقه وعلق عليه و وضع فهرسه علي سيرري، دار إحياء التراث العربي، الطبعة الاولى، بيروت – 1988، المجلد السادس 459 ص
6. ابن منظور، لسان العرب، نسقه وعلق عليه و وضع فهرسه علي سيرري، دار إحياء التراث العربي، الطبعة الاولى، بيروت – 1988، المجلد التاسع، 513 ص
7. ابن منظور، لسان العرب، نسقه وعلق عليه و وضع فهرسه علي سيرري، دار إحياء التراث العربي، الطبعة الاولى، بيروت – 1988، المجلد الحادي عشر 378 ص
8. ابن منظور، لسان العرب، نسقه وعلق عليه و وضع فهرسه علي سيرري، دار إحياء التراث العربي، الطبعة الاولى، بيروت – 1988، المجلد الثاني عشر 381 ص
9. ابن منظور، لسان العرب، نسقه وعلق عليه و وضع فهرسه علي سيرري، دار إحياء التراث العربي، الطبعة الاولى، بيروت – 1988، المجلد الرابع عشر 350 ص
10. ابن منظور، لسان العرب، نسقه وعلق عليه و وضع فهرسه علي سيرري، دار إحياء التراث العربي، الطبعة الاولى، بيروت – 1988، المجلد الخامس عشر 470 ص
11. ابن جني، الخصائص، تحقيق محمد علي النجار، المكتبة العلمية، 1952، الجزء الاول 411 ص
12. ابن جني، سر صناعة الإعراب، الدكتور حسن هنداي، دار القلم، دمشق – 1993، 969 ص
13. ابن مضاء القرطبي، الرد على النحاة، نشره وحققه الدكتور شوقي ضيف، دار الفكر العربي، الطبعة الاولى، مطبعة لجنة التأليف والترجمة والنشر، القاهرة-1947، 168 ص
14. ابو بكر الانباري، شرح القصائد السبع الطوال الجاهليات، تحقيق عبد السلام محمد هارن، الطبعة الخامسة، دار المعارف، 1993، 716 ص
15. ابو البركات الانباري، الانصاف في مسائل الخلاف بين النحويين البصريين والكوفيين. و معه كتاب الانتصاف من الانصاف لمحمد محيي الدين عبد الحميد، دار الفكر، في الجزئين 880 ص، الجزء الثاني ص 561.
16. ابو الحسن علي بن إسماعيل بن سيده المرسي المعروف بان سيده، المحكم والمحيط الاعظم تحقيق الدكتور عبد الحميد هنداي، دار الكتب العلمية، الطبعة الاولى، بيروت- 2000، الجزء السادس 805 ص
17. ابو الفداء الحافظ ابن كثير الدمشقي، البداية والنهاية، مكتبة المعارف، بيروت-1990، الجزء الثاني 359 ص
18. ابو منصور الازهري، تهذيب اللغة، تحقيق إبراهيم الابباري، دار الكاتب العربي، مطابع سجي العربي، القاهرة-1967، الجزء الخامس عشر 705 ص
19. الاصمعي، الاصمعيات، تحقيق و شرح أحمد محمد شاكر و عبد السلام هارون، الطبعة الخامسة، بيروت، 256 ص
20. الزمخشري، اساس البلاغة، تحقيق محمد باسل عيون السود، دار الكتب العلمية، بيروت 1998، الطبعة الاولى، الجزء الثاني 669 ص
21. الزوزني، شرح المعلقات السبع، لجنة التحقيق في دار العالمية، بيروت-1992، 167 ص

22. السيوطي، شرح شواهد المغني، لجنة التراث العربي، دون تاريخ، 1157 ص
23. السيوطي، همع الهوامع في شرح جمع الجوامع، تحقيق وشرح الدكتور عبد العال سالم مكرم، مؤسسة الرسالة، بيروت-1992، الجزء الثالث 304 ص
24. المبرد، المقتضب، تحقيق محمد عبد الخالق عزيمة، القاهرة 1994، الطبعة الثانية، الجزء الثالث 392 ص
25. بدر الدين محمود بن احمد موسى العيني، المقاصد النحوية في شرح شواهد شروح الالفية المشهور بشرح الشواهد الكبرى، تحقيق علي محمد فاخر و احمد محمد توفيق السوداني و عبد العزيز محمد فاخر، دار السلام، الطبعة الاولى، القاهرة-2010، في اربعة مجلدات، 2245 ص
26. خليل بن احمد الفراهيدي، كتاب العين، ترتيب وتحقيق الدكتور عبد اللطيف هندواوي، دار الكتب العلمية، الطبعة الاولى 2003، بيروت، الجزء الرابع 416 ص
27. ديوان الراعي النميري، شرح واضح الصمد، دار الجبل، الطبعة الاولى، بيروت-1995، 304 ص
28. ديوان امرئ القيس، تحقيق محمد ابوالفضل ابراهيم، الطبعة الرابعة، دار المعارف، القاهرة-1984، 569 ص
29. ديوان بشار بن برد، تحقيق محمد الطاهر بن عاشور، الجزائر-2007، الجزء الاول 399 ص
30. ديوان جران العود النميري، رواية أبي سعيد السكري، مطبعة دار الكتب بالقاهرة -2000، الطبعة الثالثة 60 ص
31. ديوان شعر المتلمس الضبعي، عني بتحقيقه وشرحه والتعليق عليه حسن كامل الصرفي، جامعة الدول العربية - 1970، 558 ص
32. ديوان طرفة بن العبد، شرح الاعلام الشنتمري، تحقيق درية الخطيب و لطفي الصقال، المؤسسة العربية للدراسات والنشر، الطبعة الثانية، بيروت-2000، 387 ص
33. سيبويه، الكتاب، تحقيق عبد السلام محمد هارون، الطبعة الثالثة، مكتبة الخانجي بالقاهرة-1988، المجلد الاول 446 ص
34. سيبويه، الكتاب، تحقيق عبد السلام محمد هارون، الطبعة الثالثة، مكتبة الخانجي بالقاهرة-1988، المجلد الثالث 662 ص
35. شرح ابن عقيل، تأليف محمد محيي الدين عبد الحميد، الناشر انتشارات سيد الشهداء - قم 1411، جاب سوم، في اربعة اجزاء، الجزء الاول 398 ص
36. شرح الاشموني على الفية ابن مالك، قدم له ووضع هوامشه و فهارسه حسن حمد، إشراف الدكتور إميل بديع يعقوب، 4 اجزاء، دار الكتب العلمية، بيروت-1998، الجزء الرابع، ص-357
37. شعر هدية بن الخشرم العذري، الدكتور يحيى الجبري، دار القلم، الطبعة الثانية، الكويت-1986، 194 ص
38. عبد الله بن بري المصري، كتاب التنبيه والايصاح عما وقع في الصحاح، تحقيق عبد العليم الطحاوي، عبد السلام هارون، مطبعة دار الكتب، الطبعة الاولى-1981، الجزء الثاني 344 ص
39. <http://www.sahaba.rasoolona.com/>
40. <https://al-maktaba.org/book/33588/162>
41. <http://www.alfaseeh.net/vb/showthread.php?t=57612>
42. <http://www.adab.com/modules.php?name=Sh3er&doWhat=ssd&shid=426>
43. http://www.islamweb.net/newlibrary/display_book.php?flag=1&bk_no=56&ID=6337
44. http://books.islamww.com/bk_page-1151-113.html
45. http://books.islamww.com/bk_page-162-113.html
46. <https://books.google.az/books?id=Ey9pDgAAQBAJ&pg>

Гейбат Гейбатов

Двустихия (шахид) в Лисан аль-Араб Ибн Манзура: проблема авторства

В статье рассматривается методика представления примеров поэзии так называемых двустихий "шахид" в контексте проблемы авторства. Существуют различные методы представления этих двустихий.

- Ибн Манзур относит их к двум разным поэтам
- Не настоящие авторы
- Анонимные авторы

Ключевые слова: Ибн Манзур, шахид, байт, диван, аноним, Куфа

Heybat Heybatov

Poetic Proofs (shahids) in Ibn Manzoor's *Lisan al-Arab*: the problem of authorship

The article discusses the method of representation of Ibn Manzoor examples of poetry so-called "shahid" distiches. There are several ways of representing them in accordance of authorship:

- a) Ibn Manzoor refers them to two different poets
- b) Mistaken authorship
- c) anonymous authorship

Key words: *İbn Manzur, Lisan al-arab, shāhid, bayt, dīwān, anonym, Kūfa*

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 04.06.2019

Çapa qəbul olunma tarixi: 29.07.2019

Filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

Aidə Qasımoğlu tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur.